

Ван и напоље, њима сродне и с њима повезане речи у српскоме језику: прилог проучавању

Виктор Д. Савић

Научни састанак слависта у Вукове дане, Vol. 48/1 (2019)

Article 10 (p. 115-131)

<https://doi.org/10.18485/msc.2019.48.1.ch10>

Виктор Д. САВИЋ*
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Институт за српски језик САНУ

Оригинални научни рад
Примљен: 19. 12. 2018.
Прихваћен: 14. 02. 2019.

ВАН И НАПОЉЕ, ЊИМА СРОДНЕ И С ЊИМА ПОВЕЗАНЕ РЕЧИ У СРПСКОМЕ ЈЕЗИКУ: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ**

У раду се према ограниченој историјској и дијалекатској грађи сагледава развој прилошких лексема са значењем 'напоље', 'напољу', 'споља' у српској језичкој средини до савременог књижевнојезичког стања које је у XX веку неоправдано искоришћено за поларизацију двеју варијаната „српскохрватскога књижевног језика”.

Кључне речи: ван, вани, изван, напоље, напољу, споља, надвор, надвору, здвора, историја језика с дијалектологијом, савремени језик.

Словенски језици наслеђују прилог **vъlъ* чија је етимологија недовољно јасна, али изгледа да је најверљивије тумачење да се овде ради о окамењеном облику именице чија је паралела литванско илативно *laukañ*, с истим значењем као словенско ван (такође лит. *laukė* 'споља' – лит. *laukas* 'поље', Дерксен 2008: s. v. **vъlъ*, Фасмер I: s. v. вон¹, уп. вне). Овакву етимологију поткрепљује потпуна семантичка паралела и потоњи развој у правцу срастања и лексикализације предлошко-падежних конструкција, у прозодијском смислу и акценатских целина, *нã_ïоље*, *нã_ïољу* у српском језику. Уједно, то је сведочанство дубље словенске старине овога српског устаљеног споја. Први словенски књижевни језик имао је посведочене три прилошке форме именичког порекла: *кънѣ* 'напоље', *кънѣ* 'напољу', *изкъноу* 'споља' (СС: s. vv.). – Све су то петрифицирани падежни облици, акузатив, локатив, генитив (Скок III: s. v. *vãn*², Ђорђевић 1975: 207).

На прасловенском језичком ступњу антоним поменутом прилогу гласио је **qtrъ* и он је управо такав посведочен у старословенском Супрасаљском

* viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и Речник црквенословенског језика српске редакције” (Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, бр. 178030).

зборнику (уп. Ђорђевић 1975: 207), као и у староруским споменицима (само деназализовано, Дерксен 2008: s. v. **otrъ*). Међутим, већ у старословенским класичним споменицима преовладаће његова сложена варијанта *вѣнѣтърь* (СС: s. vv.). По среди је плеонастични спој с предлогом/префиксом **вѣн-* у којем се и чува финално *-н* од испадања. Тако је добијена параетимолошка веза међу антонимима: *вѣнъ* / *вѣнѣтърь*. После преласка иницијалног *w-* > *u-* у српском језику по свршетку његове конститутивне фазе (XI век), ови облици више нису један другом представљали узајамни структурни ослонац, па су се тиме створили услови да сваки од њих крене својим путем. Отворена је могућност да у средишњим српским говорима у наредним столећима дође до постепене супституције првог члана антонимског пара неким другим, тј. од тада можемо очекивати лексикализацију поменутих конструкција у прилоге *напоље*, *напољу* и друге. О том потискивању могло би сведочити и ширење споја с предлогом/префиксом *из-* (**jbz-*), у почетку ограничено на генитив (уп. стсл. *извѣноу*, СС: s. v.). Тамо где је уопштен облик *изван*, заједно с одговарајућим изведеницама (нпр. *изваћи*, *изваћац*, в. ниже), протетички се спречава промена *вѣн* > **ин*, одражена, на пример, код *вѣз* > *из* (уп. Скок III: s. v. *vǎn*²). Можда о овој тенденцији сведочи нешто већи број примера код Даничића у Рјечнику из књижевних старина српских (I: s. vv. *извѣнь*, *вѣнь*).

Српски дијалекти показују другачију ситуацију од историјске, али са занимљивом лексичком дисперзијом којом се илуструју различите језичке развојне фазе и разноврсни утицаји и додири на терену. Нажалост, домаћи дијалекатски речници преваходно су диференцијалног карактера (мада постоје и изузеци), што отежава рад на нашој теми.¹ Наиме, у њима примењеном приступу обично нема места за општу лексику под коју се подводе и наши примери, јер се општи лексички фонд „подразумева”! Зато, без опсежног теренског истраживања које превазилази реалне оквире нашега опита, није могућан исцрпан табеларан преглед и уцртавање изолекси на западнојужнословенску карту, као пожељан исход. У анализи смо се послужили дијалекатским текстовима и студијама објављеним у Српском дијалектолошком зборнику (I–LXIV, 1905–2017), где је најцеловитији приказ српских народних говора. Упркос изреченим ограничењима, из доступног материјала сагледавамо следеће: на периферији – шире схваћеној, пре свега западној и јужној, донекле се задржавају општесловенске (или њима мотивисане) прилошке форме *ван*, *вани* или сл., али је расположиви материјал у овом случају нарочито произвољан; потврде налазимо у Призрену: *вѣн*, *вѣнке* (Реметић 1996: 385), северној Метохији: *вѣн* [с предлогом *извѣн*] (Букумирић 2012: s. v.), [у књажевачко-сврљишком говору: предлог *ван* (Богдановић 1979: 100), Ужичкој Црној гори: предлог *ван* (Марковић С. 2011: 603), Војводини: предлог *вѣн* (РСГВ)], на периферији Црне Горе у општини Плав: *вѣни* (Јокић 2012: s. v.), у јужној Босни и високој Херцеговини прилог: *вѣни* (Ђуровић 1992: 321), на Конавлима (Кашић 1995: 374) и у Дубровнику: *вѣнка* (Младошић/Миливојевић 2011:

¹ За консултоване речнике в. Извори и литература, а за ширу информацију преглед: Недељков/Марковић 2015.

s. v.), али с деиктичким проширењем, заступљеним по јадранским отоцима и на ширем словенском плану, на пример у Украјини и Русији (в. Скок III: s. v. vān²), у ливањско-дувањским говорима: *vānka*, *vāni*, *vān* (Рамић 1999: 391), на Гламочу: *vānka* (Бојиновић 2015: 118), код личких јекавца: *vān*, *nā vān*, *s vāna*, *vāni* (Драгичевић 1986: 176), на Банији и Кордуну: *vān*, *na-vān*, *na-vāni*, *izvāna* (Петровић 1978: 123), у Поткозарју: *vān* (Далмација 2004: s. v.). По Црној Гори с источном Херцеговином сусрећемо префигиране прилошке форме, изван, на пример у црмничком говору: *izvān* (Милетић 1940: 227), у Зети: *izvān* (Башановић-Чечовић 2010: s. v.), у рубном, мрковићком говору: *izvān* (Вујовић 1969: 370); могуће је и сложеније, наизван, у оквиру дефинисане просторне целине: у говору Куча: *наизв'аџн* (Петровић и др. 2013: 236), у средњокатунским и љешанским говорима: *наизвān* (Пешикан 1965: 241) [с предлогом *изван* (1965: 191; уп. у плавско-гусињском говору Рековић 2013: s. v. *izvān*, пријед.), у Пиви: *наизван* (село Безује, Гаговић 2004: s. v.) и на једном пункту у јужној Босни: *наизван* (муслиманско село Умољани у општини Трново, Ђуровић 1992: 321). У југозападном појасу (претежно садашња Црна Гора) придев извањи, па и творбено млађи извањски, односно извански специјализују се у значењу 'који је нешто даљи у сродству, родбинским односима, индиректни – нерођени', гдегде и 'страни', уз задржавање општег значења 'спољашњи' – у Црмници: *извāнскī*, ређе *извāњскī* (Милетић 1940: 367), у средњокатунским и љешанским говорима: *извāњī* и *извāњскī* (Пешикан 1965: 241), Његушима: *извāњскī* (Оташевић 2012: s. v.), Зети: *извāњī* (Башановић-Чечовић 2010: s. v.), Никшићу: *извāњī* (Ђоковић 2010, Ђоковић 2005: s. v.), Ускоцима: *извāњī* (Станић I: s. v.), Прошћењу код Мојковца: *извāњī* (Вујичић 1995: s. v.; уп. Ристић 2010: s. v.), Васојевићима: *извāњī* (СТИЈОВИЋ 1990: s. v.), Рожајама: *извāњī* (Хацић 2003: s. v.), србијанском делу Полимља: *извāњī* (Николић 1991: 525); сасвим ретко сачуван је придев вањи – у Пиви, поред *извāњī*, *извāњскī* (Гаговић 2004: s. v.). На истом простору постоји и именица изванац, односно извањац 'странац, дошљак' – *извāнџи* (Милетић 1940: 227), *извāњац* и *извāњџи*, *извāња* у Загарачу (Ђупић Д./Ђупић Ж. 1997: s. v.), *извāњац* (Станић I: s. v.), *извāњац* (Ђоковић 2010, Ђоковић 2005: s. v.). У Речнику Његошева језика постоји само предлог изван у значењу 'ван' и 'осим' и сви контексти су народни. Од одговарајућих придева јавља се само извански, али у црквенословенском микроконтексту: *внутрењски* и *извански* (Његош I: s. vv.). У говору Дубровника, пак, постоји и именица извањштина, чешће него изванштина 'нешто несвакидашње, необично (нпр. јело, ствар)': *извāњшћина*, *извāнишћина* (Бојанић/Тривунац 2002).

С друге стране, прилози напоље и напољу, такође споља, придеви спољашњи,² спољњи, одн. спољни, иначе лексеме из истог деривационог гнезда, представљају српску иновацију донекле раширену наоштрб старијих лексичких решења у народним говорима (савремени књижевни језик у међувремену је допринео њену распрострањању у свакодневной употреби, чак и у дијалекту,

² Уп. с истим творбеним формантом *данашњи*, *садашњи*, *некадашњи*, *јучерашњи*, *вечерашњи* итд. (-s-|-вн-ј-, нпр. **дѣньс-ѣнь*; овде је и шири сложени суфикс – *спољ-ѣнь*: *спољ-ѣшњи*).

што је примећено у дијалекатским студијама). Њихову дистрибуцију засад није могуће прецизно одредити – раширени су и уопштени по централној Србији (с тим што се у лексичким инвентарима углавном даје само први члан лексичке скупине), на пример у Драгачеву (Ђукановић 1995: 223), Ваљевској Подгорини (према нашем увиду), Љештанском (Тешић 1977: 303), итд., по читавој Војводини (РСГВ: s. v.), па и код Буњеваца: *најџоље*, *најџољу*, *сидља* (Пеић/Бачлија 1990: s. v.), код Радимаца у Румунији, при чему прилогу *најџоље* опонира необично *снајџоље* (Томић 1987: 417); донекле ограничено ка истоку и југу – у Црној реци у близини Бољевца (Марковић М. 1986: s. v.), на Тимоку: *најџољ* (Кожељац 2014: s. v.), у Запању: *најџоље* (Марковић Ј. 2000: 190), Пироту: *најџоље* (Златковић 2014: s. v.), на северу Метохије: *најџољ'е* (Букумирић 2003: 293, Букумирић 2012: s. v.), допире преко подножја Игмана у Босни (село Мијановићи, Ђуровић 1992: 321) до западне Босне (Далмација 2017: s. v.) и личких јекаваца (Драгичевић 1986: 176). Пре Вукова Српског рјечника из 1818. тешко је пратити ову иновацију (нпр. у Даничић I–III нема ниједне потврде; примери из РЈАЗУ су XVII–XIX век, s. vv.); налазимо један пример код Гаврила С. Венцловића у Мачу духовном из 1736, с видљивом транзицијом у истом контексту (*гвор* → *џоље*, обоје у аблативном значењу, конструкцијски условљеном): *кад[ъ] к њз двора изишао напоџк* (АСАНУ 268, 101а, р. 20–21).³ Павле Ивић је добро учео да у говору Галипољских Срба (стариначко српско становништво с конзервираним, предмиграционим језичким одликама из долине Велике Мораве, вероватно околина Јагодине), *најџоје* и *најџоју* имају само уже, основно значење, без доследног чувања разлике у њиховој употреби (1957: 308); у значењу 'споља' Галипољци имају прилог близак првом Венцловићеву прилошком споју: *гиздвџора*, сагласно прилозима за означавање правца кретања и места (Исто; уп. ниже).

У следећем унутрашњем прстену на који се настављају суседни инословенски говори,⁴ долазе архаични прилози, такође добијени срastaњем, *на-двор*, *надвору* (понегде и *здвора*) (спој *на-двор* је прасловенски, ЭССЯ: s. v. *na dvorъ*)⁵ – у Средачкој (Средској) жупи: *нагвор* (Павловић 1939: 148, 253), Призрену: *нагвор* (Реметић 1996: 385), на северу Метохије: *нагвџор* (Букумирић 2003: 293, Букумирић 2012: s. v.) и уопште по Косову и Метохији: *нагвџор*, *нагдвор* и *нагвџ* (Елезовић I: s. v.), у куршумлијском крају: *нагвџор* (Радић 1990: s. v.), Прешеву: *нагвџор* (Трајковић 2016: 512), Врању: *нагвџор*, и у околини: *нагвар* (Златановић 1998: s. v.), Црној Трави: *нагвџор* и *наџлице* (Стојановић 2010: 490), Понишављу: *нагвџор*, *нагвџорка* (Ћирић 1999: 190), Тимоку: *нагвџор* (Динић 2008: s. v., Кожељац 2014: s. v.), Пироту: *нагдвор*, *нагвџор*, *нагвџорка* (Златковић 2014), код Галипољских Срба: *нагдвор*, *нагвџору*, уз *гиздвџора* (Ивић 1957: 27, 110, 308), у Суботици: *нагвџор* (РСГВ: s. v.); с дру-

³ Докторанд Соња Манојловић овоме месту налази упориште у истоименој књизи Лазара Барановича из 1666: *изшедъ доџ* (паакаса горко).

⁴ То су македонски (РМЈ: s. vv.) и бугарски – само у дијалектима (РБЕ: s. vv.); в. у нашој литератури за галички говор (Белић 1935: 235, 241–242) и горански говор (Младеновић 2001: 446).

⁵ О континуитету сведочи један пример из Типика архиепископа Никодима (1318/1319): *исход(итъ) нѣрен [...] на двџоръ . до великын(ъ) дврн цр(ъ)кве* (147а). Ту су, затим, и два каснија примера из Даничићева Рјечника (I: s. v. *двџоръ* – на двџорџ, *foris*; на двџор, *foras*).

ге стране, у мојковачком Прошћењу: *на̀двѡр* (Вујичић 1995: s. v.), Пиви: *на̀двѡр* (Гаговић 2004: s. v.), Никшићу: *на̀двѡр* и *звѡра* (Ђоковић 2010, Ђоковић 2005: s. v.), Ускоцима: *на̀двѡр*, поред *на̀двора* (Станић I: s. v.), Зети: *на̀двѡр* (Башановић-Чечовић 2010: s. v.), Његушима: *на̀двѡр* и прид. *двѡрњи* (Оташевић 2012: s. v.), на Конавлима: *на̀двѡр* (Кашић 1995: 374) и у самом Дубровнику: *на̀двѡр*, *на̀двѡру*, *звѡра*, с посуђеним *фѡра* (Бојанић/Тривунац 2002: s. v.), односно *дѡфѡра* (Младошић/Миливојевић 2011: s. v.), до Поткозарја: *на̀двѡ* (Далмација 2004: s. v.), околине Кључа у Босанској Крајини: *на̀двѡ*, *на̀двѡр* (Малбаша 1978: 104), Гламоча: *на̀двѡ* (Бојиновић 2015: 118), западно-босанских говора: *на̀двѡ*, *на̀двѡру*, *звѡра* (Дешић 1976: 273) и личких јекаваца: *на̀двѡр*, *на̀двѡру* (Драгичевић 1986: 176). Занимљиво је да се лик *на̀дво*, с истом апокопом, очито као сведочанством унутрашње, генетске везе, јавља у међусобно удаљеним говорима, од Косова и Метохије до Поткозарја, Босанске Крајине, Гламоча и западне Босне (Бојиновић 2015, Далмација 2004, Дешић 1976, Елезовић I: нав. места).

У неким говорима укрштају се различита лексичка решења, на пример с потпуном синонимијом међу ван (или сл.) и надвор: у Лици (Драгичевић 1986: 176), Поткозарју (Далмација 2004: s. v.), на Гламочу (Бојиновић 2015: 118), у Конавалима (Кашић 1995: 374), Пиви (први парњак је *на̀изван*, Гаговић 2004: s. v.), Зети (први парњак је *извѡн*, Башановић-Чечовић 2010: s. v.), Призрену (Реметић 1996: 385). Тако, на северу Метохије постоје сва три решења (*вѡн*, *на̀йѡл'е*, *на̀двѡр*), али је *на̀двѡр* резервисано за југоисток (Букумирић 2003: 293 и нап. 520). У неким срединама у конкурентском односу су надвор и напоље: на Тимоку (Кожељац 2014: s. v.), у Пироту (Златковић 2014: s. v.), с маргинализацијом првог у Војводини (само је један остатак на северу, у Суботици, РСГВ: s. v.). У Црној Трави јавља се јединствено решење: *на̀улице*, поред *на̀двѡр* (Стојановић 2010: 490, в. горе). Необично је то што се прилог споља или на њега наслоњен придев јављају и у срединама у којима, судећи по литератури, [више] нема прилога напоље или је он резервисан за нешто друго: *сѡдља* (насупротив *на̀извѡн?*, придеви су *извѡњи* и *извѡњски*, Пешикан 1965: 241, 280), *сѡбљни* (насупротив *на̀двѡр* и сл., Елезовић II: s. v.), *сѡбљан* и *сѡбљашан* у Каменици код Ниша (Јовановић 2004: s. v.), *сѡбљан* у Црној Трави (поред *на̀двѡр* и *на̀улице*, Стојановић 2010: 490). Заправо, у неким од тих говора напоље се задржава или постоји само у изразима с карактеристичним значењем 'вршење нужде' (*изићи*, *ићи*, *ићи напоље* и сл.) – у Црној Трави: *на̀йѡље* (Стојановић 2010: s. v.), Лесковцу: *на̀йѡље* (Митровић 1984: s. v.), Каменици код Ниша: *на̀йѡље*, а забележена је и изведеница *на̀йѡљица* 'пролив' (Јовановић 2004: s. v.), у Ускоцима: *на̀йѡље* (Станић I: s. v.). Наравно, у појединим говорима за прилог напоље потврђена су оба значења, па и ово: у Новом Милошеву у Банату: *на̀йѡље* (РСГВ: s. v.), у говору Буњеваца (Пеић/Бачлија: s. v.) и у Качеру: *мѡло* и *вѡлико иѡље* (Петровић/Капустина 2011: s. v.). И прилог надвор може у одговарајућим изразима имати исто значење – на северу Метохије: *на̀двѡр* (Букумирић 2012, sub 2), у Пироту: *на̀двѡр/на̀двѡр*, *на̀двѡрка* (Златковић 2014, sub 2), Ускоцима: *на̀двѡр* (Станић I: s. v.); у тимочком крају посведочена је и именица *на̀двѡрица* 'пролив' (Ко-

жељац 2014: s. v.). У другом Вукову Рјечнику забележена су оба случаја с помереним значењем (1852: s. vv. ПОЉЕ (3), ДВОР (4. β)), наравно и у РСАНУ (такође и НАПОЉИЦА, НАДВОРИЦА, s. vv.).

Вуков лексикографски рад одражава уједно и његово основно (дијалекатско) језичко искуство и ширење његова увида у стање у народним говорима (шири дијалекатски план), од 1818. до 1852. године. Иако ће други његов речник имати пресудан значај за обликовање српскога књижевног језика, неће се сав тај лексички садржај аутоматски пресликати у савремени књижевни језик. Нису сви потенцијали могли једнако бити искоришћени, посебно уколико су међу њима постојали какви конкурентски односи, што наши примери показују.

Српски рјечник (1818)	Српски рјечник (1852)
Ван, (у Ерц.) 1) als, außer, praetor [тј. 'осим, до']: „Ништо љепше и красније, „Ван чарапа и опанак. 2) ван да, außer wenn, nisi si, i. q. већ ако [тј. 'осим, изузев ако'].	вѧн, 1) праер. außer, extra: ван памети, cf. изван. 2) hinaus, foras: отишао ван, т. ј. на поље. 3) draußen, foris, cf. ванка: он је ван, т. ј. на пољу. 4) als, außer, praetor, cf. осим, него до: „Ништа љепше и красније Ван чарапа и опанак – Ван стајала те гледала – 5) ван да, außer wenn, nisi, cf. већ ако ['осим, изузев ако'].
	вѧНКА, draußen, foris. cf. ван.
Двѡр, m. 1) der Hof, der Hofpallast, aula, palatium: у двору; код двора. 2) der Haushof, aula: на двору: у двору као и на двору (кисне); шта чиниш на двору те не идеш у кућу?	двѡр, двѡра m. 1) der Hof, der Hofpallast, aula, palatium: у двору; код двора. У пјесмама се свака кућа зове двѡр или кула. 2) der Haushof, aula, cf. двѡриште. 3) на двору, draußen, foris: у двору као и на двѡру (кисне); шта чиниш на двѡру те не идеш у кућу? 4) на двор: α) hinaus, foras; β) um Nothdurft zu verrichten. 5) с двора, von draußen, foris: дошао с двора; улијепио кућу с двора, an der Außenseite, extrinsecus.
Їзван, (по Ерц.) außer, extra: он је изван себе.	ѳзван, (по Херц.) (mit. gen.) außer, extra: он је изван себе.
	ѳзванКА, draußen, foris, cf. споља.
	ѳзвѧѳ, ѳѧ, ѳѧ (у Паштр.), äußerlich cf. спољашњи.
Изнутра, inwendig, intus.	изнутРА, inwendig, intus.
Їзнутрица, f. die innerliche Krankheit, morbus internus.	изнутриЦА, f. die innerliche Krankheit, morbus internus.

	нутарњи, њâ, њê, (у Хрв.) innerlich, internus.
Поље, n. 1) das Feld, campus. 2) на поље! hinaus, foras; на пољу, draußen, foris; с поља, von draußen, foris. 3) ћера ме на поље, hinaus (um die Rothdurst zu verrichten); so auch, mitten im Walde oder Felde, отишао на поље.	поље, n. 1) das Feld, campus. 2) на поље! hinaus, foras; на пољу, draußen, foris; с поља, von draußen, foris. 3) тјера ме на поље, hinaus (um die Nothdurft zu verrichten); so auch, mitten im Walde oder Felde: отишао на поље.
	споља, adv. von außen, extrinsecus.
	*[СПОЉАШЊИ, изостављено, али раније најављено, sub извањи]
	унутар, vide унутра.
Унутра, drinnen, intus; hinein, intro.	УНУТРА, 1) drinnen, intus. 2) hinein, intro.
	унутрашњи, њâ, њê, innerlich, internus.

Вуку су 1818. познати предлози ван и изван и неколика предлошка споја, сви просторном употребом, према његову познавању прилика, сведени на Херцеговину. Насупрот томе он прилог ИЗНУТРА ничиме не маркира. У Рјечнику из 1852. повећава се број лексема из истога круга, а одредница ван је и развијенија у првом делу. Пре свега, ван више није територијално ограничено; то је сада и предлог, изједначен с херцеговачким ИЗВАН у значењу 'extra' (форма и значење данас обични у књижевном језику, в. РСАНУ, РМС, РСЈ: s. vv.). На другом месту (2) Вук додаје прилошко значење 'foras', тј. 'напоље'; на трећем месту (3) прилошко значење 'foris', тј. 'напољу'. Такође, Вук своје вокабулару додаје придев, формално ослоњен на „херцеговачко“ ИЗВАН – ИЗВАЊИ 'спољашњи', њему познат из Паштровића. Осим територијално раширених лексема УНУТРА и УНУТРАШЊИ, он доноси и придев НУТАРЊИ ограничен на Хрватску, очито на српске (хрваћанске) говоре, у мери у којој су му били познати.

Иако су НАПОЉЕ и НАПОЉУ обрађени као пододреднице под пољем, с раздвојеним, етимолошким писањем, очито је да су то за Вука основна лексичка средства из ширег народног фонда. Исто тако је за Вука немаркирана прилошка форма СПОЉА. Придев СПОЉАШЊИ се подразумева, мада је случајно изостављен, јер га сусрећемо као упутницу с придева ИЗВАЊИ. Овога пута Вук разрађује и одредницу двор с одговарајућим значењима, опет без спојеног писања: (3) на двору 'foris', 'напољу' (у првом речнику 'aula', 'двориште, [непосредно] ван куће'); (4) на двор: α) 'foras', тј. 'напоље'; (5) с двора 'foris', 'споља' и 'extrinsecus' 'изван' (премда је овде упућивање s. v. СПОЉА).

Овде обухваћене лексичке јединице коришћене су у XX веку, између осталог, за поларизацију, а потом и разлучивање „западне“ од „источне“ варијанте „српскохрватског језика“. Доста је студија и приручника писано на

ову ширу тему, више с хрватске него са српске стране.⁶ Већ у раним прегледима српско-хрватских лексичких разлика лингвисти су се могли сусретати с нашим примерима, у почетку само с некима од њих. У књизи Петра Губерине и Круна Крстића, објављеној уочи Другога светског рата у време формирања Бановине Хрватске (1939/1940), „првом покушају” „да се у рјечничком погледу разграниче српска и хрватска језична пракса” (Губерина/Крстић 1940: 85),⁷ читамо да је **НАПОЉЕ** одлика српскога књижевног језика, а **ВАН** хрватскога (леви стубац у верзалу „припада српском језичном кругу”, Исто: 83):

НАПОЉЕ – ван
СПОЉА – *izvana, vani*
СПОЉНИ («*minister spoljnih dela*») – *vanjski*
УНУТРАШЊОСТ («*iz unutrašnjosti*» т. ј. *izvan Beograda*) – покрајина, провинција (Губерина/Крстић 1940: 138, 187, 201–202).

Више година касније, у три пута издаваном српско-хрватском варијантном речнику Јована Ћирилова (1989, 1994, 2010), опет, читамо нешто другачије, али с оквирно истом диференцијацијом (но, у српској дефиницији аутор је користио придев **ВАЊСКИ**):

izvana прил. споља. Са спољне, вањске стране.
izvanbračni прид. ванбрачни. [...]
izvanredne (mjere) прид. ванредне (мере). [...]
izvanredno stanje прид. и с. ванредно стање. [...]
izvanji прид. спољашњи, који је споља, вањски.
izvanjski, в. *izvanji*.
nutarnji прид. унутрашњи, унутарњи. [...] Данас Хрвати употребљавају придев *унутрашњи*.
vani прил. напољу, у иностранству. [...]
vanjska politika прид. и ж. спољна политика. Политика која се односи на иностранство.
vanjski poslovi прид. и м. мн. инострана дела.
vanjskopolitički прид. спољнополитички.
vanjština ж. спољашњост, спољашња страна нечега, спољашњи изглед, [...] (Ћирилов 2010: s. vv.).

Занимљиво је погледати како се представља вокабулар у једном опсежном хрватском речнику из новијег времена, на пример Владимира Анића (Анић 2003: s. vv.). Анић као дескриптивиста уноси у свој речник одреднице **НАПОЉЕ** и **НАПОЉУ**, затим **IZVAN** и **IZVANA** (код прилога **IZVANA** у синонимском делу дефиниције на првом месту даје **СПОЉА**, потом **ЗДВОРА**). Аутор доноси придеве **IZVANJSKI** и **VANJSKI** (нема **ИЗВАЊИ**), не одређујући се према томе који

⁶ Корисне информације пружа вишетоми зборник посвећен различитим погледима на одnose између српскога и политичких језика настајалих на његовој основици, с прикупљеним старијим прилозима, под редакцијом Бранка Тошовића и Арна Вониша (Тошовић/Вониш 2010–2011). Међу новијим радовима у домаћој филологији в. Пипер 2008. (Пре)испитивање српско-хрватских језичких односа започето је у XIX веку, онда када је покренуто њихово програмско, не и природно зближавање, особито с једне стране, па су у томе учествовали неки од водећих лингвиста (у првој фази и Ђ. Даничић).

⁷ Истини за вољу, у томе периоду јавља се и кратак прилог Р. Бошковића посвећен лексичким и стилским разликама (1935).

је основни лик, мада други придев има два значења, 1. „који је извана...” и 2. „који се односи на иноземство”, за разлику од првога. Прилог VAN одређује као регионализам, упућујући за прво значење на обичније VANI (1. „изван мјеста или изван онога о чему је ријеч”), па чак и за остала значења на NAPOLJE (1. „(уз глаголе кретања) усмјерено према вани; ван” и 3. у функцији узвика „напоље!”). За прилог SPOLJA Анић напомиње да је регионализам, уз то и србизам, с упутницом на IZVANA. Пада у очи да он уопште не даје придеве СПОЉАШЊИ и СПОЉНИ, држећи их, ваљда, за србизме. Из овде реченог јасно се сагледава лексичко-творбена хетерогеност у хрватској варијанти овога језика, могућа само у случајевима вештачког грађења језичких навика у једној заједници, с разноликим језичким искуствима у исходишту.

У било каквом разматрању шире или уже проблематике, треба имати на уму да савремени стандардни језици представљају, делом, израз праксе и природних навика књижевнојезичке средине, а делом контролисан, посебно стимулисан израз, уобличен особеном селекцијом постојећих или чак новостварених могућности. У језичкој нормативистичкој „лабораторији”, дакле, може се држати стања у народним говорима или властите књижевнојезичке традиције, па и дубље историје из различитих хронолошких пресека, но и не мора. Речено неупоредиво више важи за „наш” лингвистички запад него за исток.⁸ Стога, истицање разлика међу „стандардним” (или „књижевним”) језицима не игра нарочиту улогу јер се тиме не укида реалност, савремена, историјска или дијалекатска. У начелу, стандарднојезичка ситуација у различитим говорним срединама ослања се на другачије искуство од дијалекатскога – важно је зрачење медија и културно-образовних центара. То нас још једном подсећа на чињеницу добро знану дијалекатска – „српски језик” и „стандардни српски језик” нису исто, стога и поређење с неупоредивим – нема вредност.

За разумевање актуелне књижевнојезичке ситуације на ширини српскога језичког подручја треба искључити Речник САНУ и Матичин шестотомни речник јер је њихов настанак везан за изучавање и репрезентовање српско-хрватског језичког корпуса. У том смислу можемо се послужити Матичиним описним једнотомником из 2007, мада се чују приговори да се и у њему провлаче одреднице и конкретне обраде којима се продужава заједничко српскохрватско наслеђе (попут *Бизаниј*, *Крисџ* и сл.).⁹

вѧн и **вѧн** прил. (уп. вани) **1.** (уз глаголе који означавају кретање) **а.** *изван* *ѳраница одређеној ѳросѳора, наѳоље (изван куће, у ѳоље, на улицу, на оѳворени ѳросѳор)*: изаћи ~, погледати ~. **б.** *изван* *средине у којој се неко налази, где ради и сл.*: избацити ~ (из партије, школе и сл.). **в.** *у* *иносѳрансѳиво*: послати ~ (на усавршавање). **2.** (у служби узвика) *ошѳѳра зайовесѳи некоме да оде: наѳоље!*

⁸ Појава, наравно, код нас веома позната, а насловима је добро илуструју два рада проф. Божа Ћорића, *Анаѳоломѳја наѳѳаке хрватске језичке ѳолиѳшке* и *Линѳвоалхемичари* (Ћорић 2009: 9–16, 17–25).

⁹ Разуме се, ти су приговори упитни јер и даље има Срба католика којима су то обични облици (Дубровник, Бока Которска, па и Београд итд.); сетимо се и Решетарове прераде превода Старога и Новога завјета за католике међу Србима (Решетар 1895). На крају крајева, лингвисте су свесни – оваква питања не ограничавају се на припадност одређеним конфесијама.

ван предл. (с ген.) *изван* (граница, оквира нечеја): *изаћи* ~ града, родити дете ~ брака. • ~ себе (**бити**) *неприсебан*, *избезумљен*. ~ (**сваке**) *сумње*, ~ (**сваког**) *спора неосјорно*, *несумњиво*, *без сумње*, *свакако*, *сијурно*. ~ **памети** *неразумно*, *неразборито*.

ван- *први део њридевских сложеница који означава да је нешто ван*, *изван онога што значи њридев*: ванармијски, ванземаљски, ванпартијски, вансезонски итд.

вани и **вани** прил. (уп. ван) (обично уз глаголе који означавају мировање) **1.** *напољу*, *изван куће*, *на улици*, *на ошвореном њросјору*. – Вани је падала киша. **2.** *у иносјрансјиву*. – Он ради негде вани.

вањскѝ, -а, -б **1.** *који је изван*, *са сјољне сјране нечеја*, *сјољни*, *сјољашњи*; *који се односи на њај њросјор*: ~ зид, ~ форма, ~ изглед, ~ притисак, ~ утицај. **2.** *који се односи на иносјрансјиво*, *иносјрани*, *сјрани*, *сјољни*: ~ политика, ~ трговина, министарство вањских послова.

изван (наглашено: њван) предл. (с ген.) **1.** *не у њраницама*, *не у оквиру*, *ван у њросјорном и временском смислу*: ~ града, ~ куће; ~ времена, ~ до ручка. **2.** *њрекорачујући њранице*, *оквири*, *ојсеј 1* *изнад*, *њреко*: ~ сваке мере **2)** *мимо*, *њрошв*: ~ свих предвиђања. **3.** *изузев*, *сем*, *осим*. – Вода све носи изван срамоте (НПосл).

изван- *као њрви део њвореница њоказује да је нешто ван онога што значи основна реч*: изванвременски, изванземаљац, изванинституционалан, изванпансионски, извансезонски, извансеријски, изванстварносни, изванстраначки и др.

извана и **извана** прил. *са вањске сјране*, *сјоља*; *са сјољне сјране*; *из другој мес-*
та: окречити кућу ~.

њвањѝ, -а, -б и **њвањскѝ**, -а, -б *сјољашњи*; *вањски*: ~ страна, ~ њак.

напоље прил. **1. а.** (уз гл. кретања и опажања) (*изван одређеној кућној њросјора*, *ван куће*, *у дворѝште*, *на улици* и сл.: *изићи* ~, *погледати* ~. **б.** *на сјољну сјрану нечеја*, (*изван нечеја*: *испати* ~; *врата се отварају* ~. **в.** (*изван средине у којој се неко налази*, *у којој живи*, *ради*, *борави*: час у затвор, час ~. **2.** (у служби узвика) *њри ошјром зајоведгању да неко најујсти њросјорију*. – *Изађи(те) ван!* *Напоље!*

напољу прил. (уз гл. мировања или ограниченог кретања) **а.** *изван одређене њросјорије*, *куће*, *ван*: *бити* (стајати, радити) ~. **б.** *уошште изван нечеја зајвореној*, *ојраниченој*, *њако да не буде обухваћено нечим*, *да не буде у склоју*, *сасјаву нечеја* и сл. – Двоструки гвоздени шилѡк остане напољу, ван топа. **в.** *ван зајвореничкој или лојорској њросјора*, *на слободи*. **г.** разг. *изван земље* (у којој живи лице које ѡвори), *у иносјрансјиву*.

споља прил. *са сјољне*, *вањске сјране*, *извана*: ~ доћи, бити ~ углађен.

спољашњи, -а, -б **1.** *који је сјоља*, *сјољни*, *вањски*; супр. *унутрашњи*: ~ зид, ~ изглед. **2. в.** *сјољни* (2).

спољни, -а, -б **1. в.** *сјољашњи* (1). **2.** *који се односи на иносјрансјиво*, *иносјрани*: ~ политика.

У Речнику српскога језика (2007), као и у ранијим речницима, не даје се предност једним или другим варијантама („источним” или „западним”), него се оне третирају као синоними. Лексеме се дефинишу готово истоветно, а потом се утврђује и еквиваленција међу њима: прилози ван – напоље (обично уз глаголе који означавају кретање), вани – напољу (уз глаголе који означавају мировање или ограничено кретање), извана – споља, придеви вањски (али и извањи, извањски) – спољашњи, односно спољни. Постоји и именица вањштина. Такође, регуларно је велики број придевских, али и именичких сложеница ослоњених на ван-, мање него на изван- (по нашем бројању, три пута више). Предлог ван нарочито је присутан у неким изразима, али по-дробније је обрађено изван (о свему РСЈ: s. vv.). – Утисак је да је овакав приступ уравнотежен и да он у уважава разноврсност у животу српскога језика у свим његовим слојевима, без површног инсистирања на слици која је данас најраширенија у највећем, али не и једином српском центру. Сличан је приказ био и код Вука Караџића у другом Српском рјечнику, где се такође

настојала приказати што шира српска језичка слика, али запажамо и ситније разлике. Код Вука је предлог изван ограничен на Херцеговину, а данас је он на ширини српског простора можда и више употребљаван од предлога ван. Још крупнија разлика – прилошки спојеви надвор, надвору, здвора потпуно су изостављени у Речнику српскога језика, чиме им је одређен дијалекатски или покрајински статус (уп. РМС: s. vv. надвѡр, здвѡра).

Књижевнојезичке потврде у великим домаћим речницима, пре свега Речнику САНУ и Матичину шестотомнику, показују нам да су „западне” лексеме заступљене код разних српских писаца, на пример Бранислава Нушића, Симе Пандуровића, Јована Дучића, Јована Јовановића Змаја, Бранка Радичевића. И обрнуто, оно што би се очекивало за источну варијанту, одомаћило се и код западних писаца, на пример Милана Беговића, Матије Мажуранића, Ивана Дончевића, Милана Марјановића, Антона Густава Матоша итд. (в. РСАНУ, РМС: s. vv.). Савремена употреба српског књижевног језика, нарочито као „стандардног” (премда је његова стандардизација у току), с могућношћу раздвајања говорне и писане праксе, захтева формирање посебно осмишљеног корпуса који би био осетљив за специфичне језичке ситуације, у којем би било места и за пасивни део фонда (на пример, за српске класике и школску лектуру), у којем би се уважавало постојање говорника и корисника српскога језика из различитих генерација и на различитом терену, и изван матичнога. Важно је начело да се судови о српском језику морају градити на основу укупне, а не парцијалне употребе српског језика (у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, па и Нишу, али и Бањалуци, Требињу, Никшићу, па и Загребу, итд.). – Према нашем увиду, у савременој српској језичкој пракси на истоку (оној која припада књижевном језику или је под његовим утицајем) доминира прилошки низ *напоље* : *напољу* : *споља* и у вези с последњим посредно изведен придев *спољашњи*. Приметна је дивергенција испољена у уобичајеним контекстима: *спољашњи* 'који је са спољне стране, вањски', супротно од *унутрашњи* / *спољни* 'који се односи на иностранство, инострани', супротно од *национални*, *домаћи* (на пример, *спољни* обично иде уз назив министарства – Министарство спољних послова). Ипак, савремени српски, без обзира на фреквенцију и регионалну дистрибуцију, познаје и лексичке варијанте *ван*, *вани*, *вањски*. Предлог *изван*, у одговарајућим контекстима и *ван* (нпр. *ван њамеѡи*), а с друге стране префиксално *ван-*, у читаву низу примера не могу се ничиме заменити.

Постоје и системски разлози када се у савременом српском језику мора употребити прилог *ван* уместо *напоље* (саобразно овоме је и у другим лексичким паровима), што доказује да међу њима нема потпуног семантичког преклапања. Наиме, када одређени простор има најмање двостепену структуру, те вербално треба приказати излазак из ужег простора у шири (из „затвореног” у „отворени”), и даље са задржавањем у унутрашњем оквиру (без апсолутног напуштања унутрашњости), неопходна је употреба неутралног лексичког средства – а то је прилог *ван* (и остале форме из његова гнезда) јер на концептуалном плану он не садржи друга значења сем основног, 'foras', па се и дефинише једноставно: 'изван чега'. С друге стране, прилог *напоље*

због прозрачне везе с мотивном речју (поље 'ager, campus', тј. 'отворено, равно земљиште') потенцијално задржава оно значење из њена значењског спектра ('spatium', тј. 'отворен – релативно неограничен простор') које је и довело до иновативног лексичког исхода, праћеног трајним срастањем конституената и фиксирањем акценатског преноса (напоље 'ван'). Ово значење (НА-ПОЉЕ 'in spatium'), дакле, експонира се, тј. постаје видљиво у таквим контекстима, с могућношћу да поништи значењске нијансе које постављају логичко-семантички разлози. Зато се, на пример, за излазак из лифта у ходник, с кондензацијом исказа, не *излази најпоље* (јер би то значило 'излазак из објекта'), него *ван*. Уједно, и да нема контекстуалних и семантичких ограничења, постојање праве предлошко-падежне конструкције НА + ПОЉЕ, подударне по изговору с неповратно адвербијализованом формом, сметало би комуникацији (само у писању би због раздвајања било јасно). Уз речено, да се послужимо нашим терминима, постоје и случајеви „контекстуалне инерције” (поступање по аутоматизму) – када се у говору употреби предлог ван, и када у наредној реченици изостане главни конституент предлошко-падежне конструкције (недовршени исказ), да би се задржала структурна потпора, нормално је адвербијализовање предлога (на пример, *бићу ван куће ... бићу ван*). С друге стране, иако се у дијалекатским студијама углавном недовољно обраћа пажња на предлог ван, или изван, наш је утисак да се барем један од ова два предлога обично користи на ширини српског простора, без обзира на судбину одговарајућег прилога, што би требало посебно испитати. – Све у свему, прилог ван задржава основно, елементарно значење које се може односити на просторне, временске и све друге односе. Зато је улазио и још улази у читав низ сложеница (разлози су, наравно и у подесности форме за уклапање с другим творбеним основама, језичкој економији: само један слог уместо два код ИЗВАН-).

У усмеравању савременог српског стандарда у обзир треба узимати укупну теренску и књижевнојезичку слику, релевантну историју и потребе система, ништа мање и потребе књижевнојезичке културе. Увек ће постојати раскорак између препорука и њихова реалног остварења, те се зато не треба заклањати иза дескрипције; она је, по природи ствари, због великог броја индивидуалних језичких реализација, као и због просторне и временске разуђености – хетерогена; стога су и различити избори у начелу увек могући. И Вук се 1845. године одлучио за „опћену правилност”, уз узимање у обзир потврда у народним говорима (уп. Ковачевић 2011: 14–15).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Анић 2003: V. Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.

Башановић-Чечовић 2010: J. Башановић-Чечовић, *Рјечник говора Зеће*, Подгорица: ЦАНУ.

Белић 1935: А. Белић, Галички дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник*, VII.

- Богдановић 1979:** Н. Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник*, XXV.
- Бојанић/Тривунац 2002:** М. Бојанић, Р. Тривунац, *Рјечник дубровачкој њовора*, *Српски дијалектолошки зборник*, XLIX.
- Бојиновић 2015:** М. Бојиновић, Рјечник гламочког говора, *Српски дијалектолошки зборник*, LXII, 1–246.
- Бошковић 1935:** Р. Бошковић, О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика, *Наш језик*, III, 277–282.
- Букумирић 2003:** М. Букумирић, Говори северне Метохије, *Српски дијалектолошки зборник*, L.
- Букумирић 2012:** М. Букумирић, *Речник њовора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вујичић 1995:** М. Вујичић, *Речник њовора Прошћења (код Мојковца)*, Подгорица: ЦАНУ.
- Вујовић 1969:** Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, 73–399.
- Вук 1818:** В. Стефановић, *Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечма*, Беч.
- Вук 1852:** В. Стеф. Караџић, *Српски рјечник, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч.
- Вукадиновић 1996:** В. Вукадиновић, Говор Црне Траве и Власине, *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 1–317.
- Гаговић 2004:** С. Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 1–312.
- Губерина/Крстић 1940:** Petar Guberina, Kruno Krstić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Далмација 2004:** С. Далмација, *Речник њовора Пошкозарја*, Бања Лука: Глас српски.
- Далмација 2017:** С. Далмација, *Рјечник њовора Срба зајадне Босне*, Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова у Републици Српској.
- Даничић I–III:** Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина српских*, I–III, приредио Ђ. Трифуновић, Београд, 1975 [1863–1864].
- Дерксен 2008:** R. Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston: Brill.
- Дешић 1976:** М. Дешић, Западнобосански ијекавски говори, *Српски дијалектолошки зборник*, XXI.
- Динић 2008:** Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгичевић 1986:** М. Драгичевић, Говор личких јекаваца, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 7–241.
- Ђоковић 2005:** Љ. Ђоковић, *Говорни грајуљи никшићкој краја*, Београд: Интерпрес.
- Ђоковић, Љ. 2010:** Љ. Ђоковић, *Рјечник никшићкој краја*, Подгорица: ЦАНУ.
- Ђукановић 1995:** П. Ђукановић, Говор Драгачева, *Српски дијалектолошки зборник*, XLI, 1–240.

- Ђуровић 1992:** Р. Ђуровић, Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVIII, 9–378.
- Елезовић I–II:** Г. Елезовић, Речник косовско-метоховског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник*, IV, 1932; *Српски дијалектолошки зборник*, VI, 1935.
- Жугић 2005:** Р. Жугић, Речник говора Јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник*, LI.
- Златановић 1998:** М. Златановић, *Речник њовора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Златковић 2014:** Д. Златковић, *Речник њиројској њовора*, I–II, Београд: Службени гласник.
- Ивић 1957:** П. Ивић, О говору Галипольских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII.
- Ивић и др. 1997:** П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII.
- Јовановић 2004:** В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник*, LI.
- Јовановић 2007:** В. Јовановић, Додатак Речнику села Каменице код Ниша, *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, 403–520.
- Јокић 2012:** В. Јокић, *Рјечник величкога говора*, Podgorica.
- Кашић 1995:** З. Кашић, *Govor Konavala*, *Српски дијалектолошки зборник*, XLI, 241–396.
- Ковачевић 2011:** М. Ковачевић, *Грамањичка њињања српскоја језика*, Београд: Јасен.
- Кожељац 2014:** Љ. Рајковић Кожељац, *Речник њимочкој њовора*, Неготин: Књижевно-издавачко друштво.
- Копривица 2006:** Ј. Копривица, *Речник њовора Бањана, Грахова и Ојуњних Рудина*, Подгорица: ЦАНУ.
- Лазић 2008:** А. Лазић, *Грађа за речник њовора Мачве*, Шабац: Културни центар.
- Малбаша 1978:** З. Malbaša, *Iz leksike sela Donjih Ramića kod Ključa u Bosanskoј Kraјini*, *Прилози њроучавању језика*, 12, Нови Сад, 95–117.
- Марковић Ј. 2000:** Ј. Марковић, *Говор Заплања*, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVII, 7–307.
- Марковић М. 1986:** М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII.
- Марковић С. 2011:** С. З. Марковић, *Говор Ужичке Црне горе*, *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, 337–672.
- Мијатовић 1983:** Ј. Мијатовић, *Прилог познавању лексики српских говора у Мађарској*, *Прилози њроучавању језика*, 19, Нови Сад, 149–177.
- Милетић 1940:** Б. Милетић, *Црмнички говор*, *Српски дијалектолошки зборник*, IX.
- Митровић 1984:** Б. Митровић, *Речник лесковачкој њовора*, Лесковац: Библиотека Народног музеја у Лесковцу.

- Младеновић 2001:** Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора, Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, 1–606.
- Младошић/Миливојевић 2011:** D. Mladošić, M. Miliwojević, *Naški. Dubrovački rječnik*, Dubrovnik.
- Недељков/Марковић 2015:** Љ. Недељков, Б. Марковић, *Дијалекатска лексикографија штокавског наречја (од 1818–2014. године) – библиографија, Српски дијалектолошки зборник*, LXII, 247–326.
- Његош I–II:** *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њејоша*, Уредник М. Стевановић, Београд: САНУ и др., 1983.
- Оташевић 2012:** D. Otašević, *Njeguški rječnik*, Podgorica.
- Павловић 1939:** М. Павловић, *Говор Сретечке жупе, Српски дијалектолошки зборник*, VIII.
- Пеић/Бацлија 1990:** М. Peić, G. Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad: Matica srpska – Subotica: Subotičke novine.
- Петровић и др. 2013:** Д. Петровић, И. Ћелић, Ј. Капустина, *Речник Куча, Српски дијалектолошки зборник*, LX, 1–461.
- Петровић/Капустина 2011:** Д. Петровић, Ј. Капустина, *Из лексике Качера, Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, 1–336.
- Пешикан 1965:** М. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, Српски дијалектолошки зборник*, XV.
- Пипер 2008:** П. Пипер, *О природи граматичких разлика између српског и хрватског језика, Лейпциг Машице српске*, књ. 481, св. 5, 840–850.
- Радић 1991:** П. Радић, *Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају, Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, 1–74.
- Рамић 1999:** Н. Рамић, *Ливањско-дувањски говорни тип, Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, 263–426.
- РБЕ:** *Речник на българския език*, I–, София: БАН – Институт за български език, 1977–.
- Рековић 2013:** I. Reković, *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*, Podgorica.
- Решетар 1895:** *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Pregledano izdanje, priredio M. Rešetar. U Budimpešti.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМЈ:** *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*, I–III, Скопје: Институт за македонски јазик, 1961–1966.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. I–III, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; књ. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСГВ:** *Речник српских јовора Војводине*, 1–10, Редактор Д. Петровић, Нови Сад: Матица српска – Тиски цвет, 2000–2010.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, редиговао и уредио М. Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.

- СЈС:** *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Akademie věd České Republiky – Slovanský ústav, 1958–1997.
- Скок I–IV:** Р. Скок, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb, 1971–1974.
- СС:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва, 1994.
- Станић I–II:** М. Станић, *Ускочки речник*, I–II, Београд: Научна књига, 1990–1991.
- Станојевић 1911:** М. Станојевић, Северно-тимочки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник*, II, Београд, 360–463.
- Ристић Д. 2010:** Д. Ристић, *Рјечник њовора околине Мојковца*, Подгорица: ЦАНУ.
- СТИЈОВИЋ 1990:** Р. Стијовић, Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, Београ, 119–380.
- СТИЈОВИЋ 2014:** Р. Стијовић, *Речник Васојевића*, Београд: Чигоја штампа.
- СТОЈАНОВИЋ 2010:** Р. Стојановић, Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник*, LVII.
- ТЕШИЋ 1977:** М. Тешић, Говор Љештанског, *Српски дијалектолошки зборник*, XXII, 159–328.
- ТОМИЋ 1987:** М. Томић, Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 303–474.
- ТОШОВИЋ/ВОНИШ 2010–2011:** В. Тошовић, А. Вониш, *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, I/1–3, Graz–Beograd.
- ТРАЈКОВИЋ 2016:** Т. Трајковић, Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 277–578.
- ЋИРИЛОВ 2010:** Ј. Ћирилов, *Хрватско-српски рјечник иначеца и српско-хрватски речник варијаната*, Нови Сад: Прометеј.
- ЋИРИЋ 1999:** Љ. Ћирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, 7–262.
- ЋОРИЋ 2009:** Б. Ћорић, *Линџомариналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ЋУПИЋ Д./ЋУПИЋ Ж. 1997:** Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник њовора Зајарача*, *Српски дијалектолошки зборник*, XLIV.
- ФАСМЕР I–IV:** М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Издание второе, стереотипное, Москва: Прогрес, 1986–1987 [1950–1958].
- ЦВЕТАНОВИЋ 2013:** В. Цветановић, *Речник зајлањској њовора*, Гаџин Хан: Народна библиотека „Бранко Милковић”.
- ЦВИЈЕТИЋ 2014:** Р. Цвијетић, *Речник ужичкој њовора*, Београд: Службени гласник.
- ЧЕШЉАР 1983:** М. Чешљар, Из лексике Иванде (Румунски Банат), *Прилози њрочувању језика*, 19, Нови Сад, 107–148.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, 1–. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Академия наук СССР / Российская академия наук – Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 1974–.

Viktor D. Savić

VAN AND NAPOLJE, AND SIMILAR AND RELATED WORDS IN THE SERBIAN
LANGUAGE: A CONTRIBUTION TO THE STUDY

Summary

Based on limited historical and dialectal materials, the paper traces the development of the adverbial lexemes meaning 'out', 'outside', 'externally' in the Serbian linguistic context until the modern situation in the literary language, which was unfoundedly manipulated in the 20th century to polarize the two variants of the "Serbo-Croatian literary language". The paper presents ancient adverbialized nominal forms (*вънъ* 'out', *вънѣ* 'outside', *извъни* 'externally'). It also traces their usage in Serbian vernacular speeches (*van*, *vani*, *izvan*, *naizvan*), along with the distribution of the semantic shades of later adverbialized blends (*napolje*, *napolju*, *spolja*, *nadvor*, *nadvoru*, *zdvora*). The lexical and semantic diversity of terms in the dictionaries compiled by Vuk Karadžić is also discussed. These dictionaries served as the basis for the development and stabilization of the Serbian (and, in a wider perspective, Serbo-Croatian) lexicon. The paper also proposes principles for determining the normative status of these lexemes in the modern standard Serbian language.

Key words: van, vani, izvan, napolje, napolju, spolja, nadvor, nadvoru, zdvora, Serbian language, history with Serbian dialectology, contemporary language.